
ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

УДК 347:001.89

Л.Л. Давид,
здобувач Науково-дослідного інституту
інтелектуальної власності
Національної академії правових наук України

**ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА ЗАХИСТУ
СУБ'ЄКТИВНИХ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВ НА ПРОМИСЛОВИЙ
ЗРАЗОК**

Автор досліджує витоки правового регулювання промислових зразків. Проаналізовані джерела цивільного права, що діяли на території України та регулювали відносини, пов'язані зі здійсненням та захистом суб'єктивних цивільних прав на промисловий зразок. Встановлено зв'язок між наявністю ринкової економіки в суспільстві та рівнем захисту прав на промисловий зразок.

Ключові слова: інтелектуальна власність, промисловий зразок, захист прав, художньо-конструкторська творчість.

Автор исследует истоки правового регулирования промышленных образцов. Проанализированы источники гражданского права, которые действовали на территории Украины и регулировали отношения, связанные с осуществлением и защитой субъективных гражданских прав на промышленный образец. Установлена связь между наличием рыночной экономики в обществе и уровнем защиты прав на промышленный образец.

Ключевые слова: интеллектуальная собственность, промышленный образец, защита прав, художественно-конструкторское творчество.

The author explores the origins of the legal regulation of industrial designs. Sources of civil law, operating on the territory of Ukraine and regulating relations, associated with the implementation of the subjective civil rights to the protection of industrial design are analyzed. The dependence between the existence of a market economy and the level of the protection of the rights for industrial design is determined.

Keywords: intellectual property, industrial design, civil rights protection, art and design work.

Цивільне право є чи не найдинамічнішою галуззю права будь-якої держави, оскільки воно найбільшою мірою відображає розвиток економічної сфери суспільства. Особливо це стосується такої підгалузі цивільного права, як право інтелектуальної власності. Так, саме виникнення права інтелектуальної власності стало результатом науково-технічного розвитку суспільства. Особливої актуальності ця тенденція набула в ХХ ст., коли науково-технічний прогрес став найважливішим чинником розвитку суспільства, адже саме його результати та рівень їх впровадження у виробництво визначають “обличчя” країни на світовій арені.

Перш за все вказане стосується об'єктів патентного права, до яких, зокрема, належать промислові зразки. Ці об'єкти патентно-правового захисту мають певну

специфіку в порівнянні з іншими – винаходами і корисними моделями – оскільки є не технічними рішеннями задачі, а художньо-конструкторськими рішеннями зовнішнього вигляду промислового виробу, призначеного для задоволення естетичних та ергономічних потреб.

Метою статті є дослідження процесів еволюції правового регулювання та захисту промислових зразків. Мета реалізовується в ряді **завдань**: проаналізувати історичні аспекти виникнення суб'єктивного цивільного права на промисловий зразок; встановити, якими нормативно-правовими актами регулювалось право інтелектуальної власності на промисловий зразок у державах, до складу яких входила Україна, встановити особливості захисту прав на промисловий зразок у різні історичні епохи.

Вочевидь, як і інші об'єкти цивільного права, об'єкти права інтелектуальної власності виникли не на порожньому місці. Для цих об'єктів джерелом походження стала творчість (літературна, художня, наукова, технічна) людини – від первісних епох до сучасного постіндустріального світу.

Художньо-конструкторська творчість також існувала з давніх часів. Особливістю її є поєднання двох різних видів творчої діяльності – художньої, яка спрямована на досягнення зовнішньої привабливості виробу (естетичний характер виробу), та конструкторської, яка спрямована на досягнення максимальної зручності виробу при використанні людиною за функціональним призначенням (ергономічний характер виробу).

Очевидно, що будь-який елемент матеріальної культури людства – одяг та взуття, інструменти, предмети побуту, зброя і навіть продукти харчування – містять в собі елементи конструкторської творчості. З іншого боку, ще з часів прадавніх археологічних культур наявним є бажання ремісників прикрасити свої творіння декоративними елементами – ліпленням, чеканкою, вишивкою тощо. Таким чином, ще в стародавньому світі з'явилися передумови для появи такого результату художньо-конструкторської творчості і, відповідно, об'єкта права інтелектуальної власності, як промисловий зразок.

Уявлення про важливість зовнішнього вигляду ремісничих виробів у сфері знайшло своє виявлення в діяльності середньовічних цехів. Так, у країні класичного феодалізму – Франції – держава, передбачаючи привілеї для ремісничих цехів і купецьких гільдій, створювала нездоланні перешкоди на шляху приватного підприємництва та обмежувала свободу в договірних відносинах. Ретельна правова регламентація поширилася у Франції не тільки на торговельну діяльність цехів і купців, а й на внутрішню організацію виробництва і його технологію, що знайшло своє відображення в детальному визначенні видів сировини і способів його переробки, виробничого процесу, номенклатури та якості готових виробів тощо [1, с. 411]. Так, М.П. Граціанський зазначає, що діяльність цехів була в першу чергу спрямована на недопущення конкуренції та свободи виробництва [2, с. 69]. Певною мірою це стосується і обмежень щодо зовнішнього вигляду промислового виробу, адже більш зручний та привабливий ремісничий виріб неминуче стане і більш конкурентоспроможним на ринку.

Промислова революція (XVIII–XIX ст.) і пов'язаний з нею розвиток промислового (фабричного) виробництва кардинально змінили ситуацію у економіці країн Західної Європи в Новий час. З одного боку, розвиток чесної конкуренції призвів до краху ремісничих цехів і відповідних обмежень, з іншого – промислові вироби в порівнянні з ремісничими є більш “невиразними”, адже вони виробляються не в індивідуальному порядку, а відповідно до задалегідь розроблених форм та зовнішнього вигляду (дизайну). Саме ці дизайни і стали

передумовою для появи промислових зразків як об'єкта цивільно-правової охорони.

Довгий час промислові зразки знаходились “в тіні” інших об'єктів промислової власності, перш за все авторського права. Так, перший відомий правовий акт щодо охорони промислових зразків – Закон про розробку і друк на тканині (Designing & Printing of Linen Act) 1787 року надавав обмежену авторсько-правову охорону та захист авторських прав тим, хто бере участь у “мистецтві дизайну і друку на постільній білизні, виробах з бавовни, мусліну і ситця”. Власникам було надано виключне право на друк і передрук їх протягом двох місяців з дати першої публікації за умови, що ім'я власника було відзначено на кожному шматку. Намір законодавця полягав у захисті “дизайну” достатньо довго, щоб отримати свою нішу на ринку. Сім років по тому термін охорони був продовжений до трьох місяців [3]. Хоча ця охорона і була обмеженою перш за все у часі (в порівнянні зі строком охорони літературних творів, який за Статутом королеви Анни 1710 становив 14 років [4]) все ж початок розвитку правового регулювання промислових зразків було покладено. Варто також зауважити, що цей закон було ухвалено парламентом внаслідок численних петицій – перш за все від виробників тканин та друкарів [5]. Тобто суб'єкти, зацікавлені у розвитку цього інституту, самостійно вплинули на урядові структури для лобювання власних інтересів у парламенті.

Актом про авторське право та дизайни (The Copyright and Design Act) 1839 року значно розширено захист – відповідні права поширено на тканини з вовни, шовку та змішані тканини. Закон також вивів захист за межі торгівлі текстилем і дав нам основи сучасного закону про зразки. Це також дозволило захистити прикраси і для форми та конфігурації будь-якого промислового виробу. Цей закон ввів систему реєстрації. Реєстратор призначався Радою торгівлі і, якщо дизайн не був зареєстрований, переважного права він не міг отримати. Акт про дизайни (Design Act) 1842 консолидував ці Акти і демонстрував подальше збільшення захисту у разі порушення. Він також розділив можливі промислові вироби і речовини на класи. У 1843 році це було змінено, щоб забезпечити захист закону до конструкцій з функціональними особливостями [6]. Також Єдиний закон про зразки (Utility Designs Act) 1843 року збільшив строк охорони відповідних прав до трьох років. Проте, як зазначають англійські дослідники, прийняття закону призвело до виникнення контакту з патентним правом. У той час як норми закону 1843 року нібито стосуються тільки форми та конфігурації промислових виробів, і патентного права, спрямованого на захист використання цієї форми та/або конфігурації (тобто форми, а не технічного рішення), багато творінь, які повинні були бути захищені як винаходи, реєструвались як корисні конструкції (де корисність дизайну впливала з його форми, наприклад, стілець). Замість того, щоб вирішувати головоломки, англійський законодавець вирішив обійти проблему, прийнявши систему, яка збільшила реєстраційні збори для корисних конструкцій, тим самим знижуючи привабливість реєстрації винаходу. У кінцевому рахунку, заявники повинні були вибрати, яку форму захисту вони хотіли отримати [7, с. 31].

Таким чином, вже в середині XIX ст. у Англії, що була на той час “світовою майстернею”, з'являється правова охорона і захист промислових зразків, відділена від авторського та патентного права.

З часом промислова революція поширилась і на інші країни Європи та Північної Америки. Відповідно, з'являлась і потреба у новому законодавстві про захист прав інтелектуальної власності, у тому числі і промислових зразків. Так

перший патент на промисловий зразок/дизайн у США – на нову форму друкарського шрифту – був виданий Джорджу Брюсу в 1842 році [8, с. 33].

Однією з перших держав, що почала здійснювати правовий захист промислових зразків, стала Російська імперія, до складу якої входила більша частина території сучасної України. Бурхливий розвиток промислового виробництва в середині XIX ст. спонукав уряд імперії до ряду політичних, економічних та правових реформ. Не оминуло це реформування і сферу промислової власності. І якщо перший патентний закон, який мав назву “О привилегиях на разные изобретения и открытия в художествах и ремеслах” було прийнято 17 червня 1812 року, то промислові зразки отримали правову охорону на півстоліття пізніше – 11 липня 1864 року. Саме в цей день було прийнято закон, що мав назву “Положение о праве собственности на фабричные рисунки и модели”. Цей закон увійшов до складу Статуту про промисловість (т. XI, ч. 2 Зводу Законів Російської імперії). Закон надавав творцю малюнка або моделі, призначених для відтворення в заводських, фабричних і ремісничих виробках, можливість закріпити за собою на термін від 1 до 10 років виключне право на їх використання. Зазначене право купувалося на основі подачі прохання до Міністерства торгівлі і промисловості, де досліджувалося питання про новизну та придатність промислового зразка. На всіх виробках, в яких використовувалися заявлений малюнок або модель, містився особливий знак, що засвідчує приналежність виключного права власнику. Право на промисловий зразок могло передаватися третім особам з обов’язковим повідомленням про це Міністерства торгівлі та промисловості. У разі самовільного використання чужого зареєстрованого промислового зразка винна особа, незалежно від відшкодування завданих їм збитків, піддавалась покаранню у вигляді грошового стягнення [9, с. 41–42]. Також розвивався і кримінально-правовий захист прав на промислові зразки – ст. 1863 Уложення про покарання кримінальні та виправні встановлювала відповідальність за порушення порядку використання “тавр та знаків”, що з дозволу уряду накладалися на “вироби та витвори мануфактур, фабрик та заводів” [10, с. 469].

Відомий російський вчений-цивіліст Г.Ф. Шершеневич розмежував право на малюнок і модель та авторське право на об’єкт образотворчого мистецтва. Так, зокрема, він зазначив що виключне право на малюнок або модель може виникнути лише за умови їх новизни. Ця умова порушується, якщо малюнок або модель вже були у користуванні, або були вже заявлені. Але новизна наявна, якщо заявляються малюнки і моделі, які відтворюють за допомогою ткання, набивання твори живопису або скульптурного мистецтва [11, с. 200]. З такою позицією погоджувався і інший російський цивіліст – О.О. Симолін, який проте зазначав про право автора твору зареєструвати його як фабричний малюнок і отримати додаткову, окрему від авторсько-правової, охорону. Проте ця охорона буде стосуватися саме фабричного малюнку або моделі, а не твору образотворчого мистецтва [12, с. 631].

Таким чином, в Російській імперії наприкінці XIX ст. сформувалась достатня правова база для правової охорони і захисту прав інтелектуальної власності на промисловий зразок.

Встановлення влади більшовиків у 1917 року не могло не вплинути на розвиток промислової власності. Адже, проголошуючи соціалістичні, тобто засновані на суспільній (де-факто державній) власності принципи господарювання, радянська влада активно виступала проти приватно-правових начал в економіці. І хоча більшим репресіям в часи “воєнного комунізму” піддавалась перш за все приватна власність, інституту права інтелектуальної власності також зазнали

певних обмежень. 30 червня 1919 року голова РНК РРФСР В.І. Ленін підписав Положення про винаходи. В п. 2-3 цього Положення зазначалось про право держави оголосити надбанням РРФСР винахід, визнаний Комітетом по винаходах корисним або на підставі угоди з винахідником, або, якщо така угода не була підписана, примусово з виплатою винагороди. П. 4 цього Положення запровадив поняття авторського свідоцтва – охоронного документа, який фактично охороняв лише право авторства на винахід, надаючи права щодо розпоряджання ними державі.

І. Дежина та І. Леонов зазначають, що теоретично законодавство СРСР декларувало рівне право автора “за своїм вибором вимагати або визнання тільки свого авторства, або визнання за ним авторства та надання виключного права на винахід. У першому випадку на винахід видавалося авторське свідоцтво, у другому випадку – патент”. На практиці більше 95 % винаходів захищалися авторськими свідоцтвами. Таким чином, саме держава була єдиним суб’єктом права на використання винаходів, захищених авторськими свідоцтвами, а всі винаходи становили загальне надбання держави і суспільства [13 с. 14–20].

Щодо промислових зразків, то цей об’єкт патентного права був взагалі “забутий” майже на півстоліття. Це при тому, що на підприємствах, безумовно, продовжувала розвиватись художньо-конструкторська творчість та її результати впроваджувались у виробництво. Проте в умовах тотального одержавлення економіки результати творчості, в тому числі і художньо-конструкторської, вважались власністю держави, а не автора, тому, власне, про право на такий об’єкт, як промисловий зразок, і йтися не могло.

Ситуація почала змінюватись у середині 1960-х років. 9 липня 1965 року Радою Міністрів СРСР було прийнято Постанову № 535 “Про промислові зразки”. Відповідно до цього Положення, право авторства на промисловий зразок визнається за громадянином, творчою працею якого створено промисловий зразок. Право авторства на промисловий зразок, створений спільною творчою працею двох або більше громадян, належить їм спільно як співавторам. Не є співавторами особи, які надали автору промислового зразка тільки технічну допомогу (виготовлення креслень, фотографій тощо). Положення формально надавало авторам змогу вибрати форму охорони – з визнанням авторства і наданням пільг (в цьому випадку надавалось авторське свідоцтво) або з визнанням авторства та наданням виключного права (видавався патент). Якщо ж промисловий було створено: 1) у зв’язку з виконанням автором службового завдання або договору, укладеного з підприємством, організацією, установою; 2) з використанням автором грошової чи іншої матеріальної допомоги підприємства, організації, установи; 3) в колективі, що працює на громадських засадах на підприємстві, в організації, установі (у громадському конструкторському або технологічному бюро, лабораторії, бригаді тощо), то видача свідоцтва була обов’язковою і лише за умов зарубіжної співпраці міг, як виняток, бути виданий патент [14]. Враховуючи повну відсутність приватного підприємництва та конкуренції, самостійно впровадити промисловий зразок у виробництво чи бодай знайти альтернативу у його впровадженні автору було неможливо, не дивно, що більшість з них віддавали перевагу авторським свідоцтвам, а патентування залишалось в основному прерогативою іноземних громадян.

8 червня 1981 року Радою Міністрів СРСР було прийнято нову Постанову № 539 “Про затвердження Положення про промислові зразки”. Це положення в цілому зберегло ідеологію вищезгаданого нормативно-правового акту, проте розширило ряд аспектів правового регулювання промислових зразків. Так, зокрема, вперше в вітчизняній практиці було чітко врегульовано поняття та ознаки

промислового зразка. Промисловим зразком визнавалось нове художньо-конструкторське рішення виробу, що визначає його зовнішній вигляд, яке відповідає вимогам технічної естетики, придатне до здійснення промисловим способом, і таке, що надає позитивний ефект. Художньо-конструкторське рішення визнається новим, якщо сукупністю своїх істотних ознак воно відрізняється від аналогічних рішень, відомих в СРСР чи за кордоном, і не розкрито на дату пріоритету заявки для невизначеного кола осіб настільки, що стало можливим його здійснення. Художньо-конструкторське рішення визнається відповідним вимогам технічної естетики, якщо воно володіє художньої та інформаційної виразністю, цілісністю композиції, раціональністю форми (задовольняє конструктивно-технологічним вимогам) і відповідає вимогам ергономіки. Під позитивним ефектом розуміється економічний, технічний чи інший суспільно корисний результат, який може бути отриманий при використанні промислового зразка [15]. Таким чином, вимоги до промислового зразка за цим положенням були значно більшими у порівнянні з нинішніми. Положенням також було чітко врегульовано процедуру отримання охоронних документів – патентів та авторських свідоцтв.

З середини 80-х років під час так званої “перебудови” виникла нагальна необхідність у реформуванні системи промислової власності. У результаті було прийнято Закон СРСР “Про промислові зразки” від 10 липня 1991 року № 2328-І. За цим Законом до промислового зразка відноситься художнє та художньо-конструкторське рішення, що визначає зовнішній вигляд виробу. Визначалось, що промислові зразки можуть бути об’ємними (моделі), площинними (малюнки) або комбінованими. Встановлювались такі умови надання правової охорони, як новизна, оригінальність та промислова придатність. Промисловий зразок визнається новим, якщо сукупність істотних ознак не відома в СРСР або за кордоном до дати його пріоритету. Промисловий зразок визнається оригінальним, якщо його істотні ознаки або (і) їх комбінація відрізняються своєрідністю. Істотні ознаки визначають відмінності зовнішнього вигляду виробу в естетичних та ергономічних особливостях його форми, конфігурації, орнаменту або поєднання кольорів. Промисловий зразок визнається промислово придатним, якщо він може бути відтворений промисловим способом у відповідному виробі для введення в господарський оборот [16].

Таким чином, лише наприкінці існування Союзу РСР було належним чином врегульовано питання охорони і захисту прав на промисловий зразок. У той же час слід зауважити, що подальше реформування сфери промислової власності відбувалось уже в незалежній Україні і триває досі.

На підставі проведеного дослідження можна зробити такі **висновки**.

Поява і розвиток правового регулювання промислових зразків став можливим лише за умови розвитку фабричної промисловості та зростання значення використання результатів художньо-конструкторської творчості у процесі виробництва. Підприємці, що займались більш активним використанням цих результатів, отримували відповідні переваги на ринку та були зацікавлені у забезпеченні такого становища. Відповідно, перші нормативні акти у сфері правового регулювання промислових зразків були затверджені під впливом промисловців.

Державна монополія на результати художньо-конструкторської діяльності, що фактично існувала в СРСР, не сприяла зацікавленості авторів у розвитку художньо-конструкторської творчості, а підприємств – у впровадженні її результатів.

Слід також резюмувати, що саме приватна ініціатива є визначальною у ринковій економіці, у тому числі і у сфері впровадження результатів художньо-

конструкторської творчості у виробництво, а стимулювання такої ініціативи є одним з першочергових завдань держави у сфері промислової власності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. История государства и права зарубежных стран : Учебник для вузов : В 2 ч. Ч. 1 / [О.А. Жидков, Н.А. Крашенинникова, В.А. Савельев и др.] ; Под общ. ред. д.ю.н., проф. О.А. Жидкова и д.ю.н., проф. Н.А. Крашенинниковой. – 2-е изд. – М. : Норма, 2004. – 624 с.
2. *Грацианский Н.П.* Парижские ремесленные цехи в XIII–XIV столетиях / Н.П. Грацианский. – Казань : литография Императорского университета, 1911. – 347 с.
3. Designs – a brief history // Irish Patents Office [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http : // www.patentsoffice.ie/en/student_designs.aspx](http://www.patentsoffice.ie/en/student_designs.aspx).
4. Images and transcription of the Statute of Anne, as published 1710 // Copyright History [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http : // www.copyrighthistory.com/anne.html](http://www.copyrighthistory.com/anne.html).
5. *Ronan Deazley.* Commentary on : Calico Printers' Act (1787) // Primary Sources of copyright [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http : // copy.law.cam.ac.uk/cam/tools/request/showRecord?id=commentary_uk_1787](http://copy.law.cam.ac.uk/cam/tools/request/showRecord?id=commentary_uk_1787).
6. History of designs // UK Intellectual Property Office [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http : // www.ipo.gov.uk/types/design/d-about/d-what-is/d-history.htm](http://www.ipo.gov.uk/types/design/d-about/d-what-is/d-history.htm).
7. *Alexander Carter-Silk, Michelle Lewiston.* The Development of Design Law. Past and Future: From History to Policy. Newport : The Intellectual Property Office, 2012. – 155 p.
8. *Loy, William E.* Nineteenth-century American designers and engravers of type. New castle, Delaware : Oak knoll press, 2009. – 164 p.
9. *Сергеев А.П.* Право интеллектуальной собственности в Российской Федерации : Учеб. – 2-е изд., перераб. и доп. / А.П. Сергеев. – М. : Проспект, 2004. – 752 с.
10. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных издания 1857 г. // Свод законов Российской империи в 16 томах. – СПб., 1876. – Т. 15. – 890 с.
11. *Шершеневич Г.Ф.* Учебник торгового права / Г.Ф. Шершеневич. – М. : Московское научное издательство, 1919. – 373 с.
12. *Симолин А.А.* Возмездность, безвозмездность, смешанные договоры и иные теоретические проблемы гражданского права / А.А. Симолин. – М. : Статут, 2005. – 638 с.
13. *Дежина И.Г.* Интеллектуальная собственность в России : проблемы государственного регулирования / И.Г. Дежина, И.Ф. Леонов // Инновации. – 2003. – № 8. – С. 14–20.
14. О промышленных образцах : Постановление Совета Министров СССР от 09.07.1965 № 535 // Мировая и рыночная экономика : статьи и книги [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http : // www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data02/tex13500.htm](http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data02/tex13500.htm).
15. Об утверждении положения о промышленных образцах. Постановление Совета Министров СССР от 08.06.1981 // Семерка. Российский правовой портал [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http : // zakon.law7.ru/base29/part5/d29ru5922.htm](http://zakon.law7.ru/base29/part5/d29ru5922.htm).
16. Закон СССР о промышленных образцах // Ліга. Закон [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http : // search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/find:промышленный+образец/Z232800.html](http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/find:промышленный+образец/Z232800.html).

Отримано 5.09.2013